

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 144 (16754)

2003 чылдың
НОЯБРЬ 11,
вторник

Ат салган шагы 18.30
Садар өртээ 3 рубль.

Албан езузу-биле

ТӨРЭЭН ТЫВАЗЫНГА КЭЭП...

С.К. Шойгуну аэропортка уткуп турганы.

КУЭПО "Аныякка" ужуражышкын.

Россия Федерациязының Онза байдалдар болгаш хамааты камгалал яамызының сайыды, армия генералы, Россияның Маадыры деп бедик аттың эдилекчизи Сергей Күжүгетович Шойгу ноябрь 7-де — Чөпшээржилге болгаш эптежилге хүнүнде, төрөөн Тывазынга кээп, чурттакчы чон-биле болгаш «Чаңгыс аай Россия» партиязының Тывада девискээр салбырының удуртукчулары-биле ужурашкан.

Кызылдың аэропортунга РФ-тин Онза байдалдар яамызының сайыды С.К. Шойгуну Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак, Чазак Даргазының бирги оралакчылары А.В. Брокерт, Ш.В. Кара-оол, ТР-де Кол федералдыг инспектор В.И. Чернышов, ТР-нин ИХЯ-зының сайыды С.П. Аренин, «Чаңгыс аай Россия» партияның Тывада салбырының политчөвүлелинің секретары З.Ю. Доржу болгаш өскелер-даа бедик аалчыны хүндүткелдин хлеб, дузу-биле уткуп, хүлээп алган.

С.К. Шойгу КУЭПО «Аныякка» ужуражылга соонда республикада эң кол дээди өөредилге чери ТКУ-га барып, студентилер болгаш башкылар-биле ужуражылганы эрттирген.

Күрүне университетинге

Сергей Күжүгетович сөс алгаш, чүве чугаалаан. Ооң чугаалааны болза:

— Байырлал-биле силер бүгүдеге байыр чедирип тур мен. Бо хүн, ноябрь 7, бистин чуртувустун база бир улуг байырлалы болгай. Мээң-биле ужуражылгага чедип келгени-нер дээш силерге четтирдим. 1952 чылда республикага ийи чыл өөренир баштайгы башкылар курузу ажытынгаш, бо хүн-нерде хей факультеттерлиг университет апарганы өөрүнчүг-дүр. Мен студент тургаш, чамдык башкыларга арай хөңүм чок турган. Хей чылдар эрте бээрге, оларга мен четтиргенимни илередип чоруур мен. Башкыларыңарга черле хому-даваңар. Чоокта чаа Иркутск хоорайга чаңгысклассчым-биле

ужураштым. Ол меңээ № 1 школага 1 класска өөренип турувуста тырттырган фото-чурукту көргүстү. №1 школаның 100 чыл оюнга чедип кээр мен. Амгы үеде мындыг маргыш бар болгай: Тывага баштайгы школа Туранга азы Кызылга туттунган бо деп. Мээң харым — Кызылга. Бо университет бажыңыңа 1972 чылда экзамен дужаап турган мен. Эрткен үе чугаалап, сагышсырап канчаар мен, айтырыгыңар салыңар.

Студентилер болгаш башкылар РФ-тин Онза байдалдар яамызының сайыдынга «Юкос» нефть компаниязының удуртукчузу М.Ходорковскийге хамаарышкан, школада чүге эр башкылар чогул, бойдус камгала-лыңче кичээнгейни угландыра, аныяк башкыларга чурттаар оран-сава, бистин республикадан онза байдалдар академиязында өөренип турар студентилернин байдалының дугайында айтырыглардан аңгыда, өске-даа солун айтырыгларны салгаш, аңаа тодаргай харыыларны алган. Чижээ, АЧК-ның удуртукчузу С.Кууларның АЧК-ның салым-чолунуң дугайында салган айтырыгыңа Сергей Күжүгетович кысказы-биле «Ажыл-агый айтырыгларын политика-биле холба-ваңар!» деп харыылаан.

Студентилер-биле ужуражылга соонда С.К. Шойгу республиканың массалыг информация чепсектеринин журналистеринге парлалга конференциязын эрттирген. Аңаа журналистер политиктиг уjur-уткалыг айтырыгларны сайытка салып, чогуур уjurлуг харыыларны алган.

С.К. Шойгу студентилер-биле.

В.Ш.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга чон хөйү-биле кээп, Россияның Маадырынга политиктиг шынарлыг айтырыглардан аңгыда, ажил-агыйжы чамдык чаргы-чаалыны үзе шиитпирлеп бээрин дилеп турганнар. Ынчалзажок «Чаңгыс аай Россия» партиязының тус чер салбырының кежигүннерин база Тываның сонгукчуларын республиканың чаңгыс мандаттыг сонгулда округундан кандидаттарның кайызын С.К. Шойгу деткип турар ирги дээн айтырыглары база сонуургадып турган.

Сергей Күжүгетович чон-биле ужуражылганы эгелээринин бетинде бодунуң чугаа-зынга мынча дээн:

— Хүндүлүг кижилер-биле туруп алгаш чугаалажыр болгай. Каяа-даа чораш, Оксфордка-даа, Кремльге-даа чүве чугаалап тургаш, чаңгыс чер-чурттугларымның мурнунга дег, девидейин турган мен. 13 чыл дургузунда бедик эрге-дужаалга ажылдап келгеш, ам кээп арай девидексеп тур мен. Россияны

хөгжүдеринин стратегиязы ажылдап кылдынган. РФ-тин Чазаның чорудуп турары политиктиг угланышкынын деткири — бистин партияның кол сорулгазы чүве. Ынчангаш силерден база улуг деткимчени манап турар бис. Байырлал-биле, чаңгыс чер-чурттугларым! Айтырыгыңар бар болза, чугаалажып көрээлиңер.

Бедик аалчы ынча дээри билек-ле, залдан айтырыглар шуужуп-ла эгелээн. Шалын өстүрүлгезинге, бичи уругларның спортчу школаларыңа, РФ-тин Чазаның XIV Ыдыктыг Далай-лама Башкыга Россияда чүдүкчүлөр-биле ужуражырыңа чөпшээрелди бербээнинге хамаарышкан айтырыглардан аңгыда, өске-даа айтырыгларны салган. Сайыт чамдык айтырыгларга шынгыы, а чамдыктарыңа баштактаны аарак харыылаан. РФ-тин Онза байдалдар яамызынга ажылдап тургаш, бедик эрге-дужаалдыг хээли ап турган генералга хамаарышкан айтырыгга ол шынгыызы-биле мынчаар харыылаан:

(Уланчызы 2-ги арында).

Чараш кыстар-биле.

ТӨРЭЭН ТЫВАЗЫНГА КЭЭП...

ТКУ-га ужуражылга үезинде.

Журналистер-биле кады.

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

— Ындыг кижилер-биле демисел чорутпайн турда багай дээр-дир силер. Олар-биле демисел чоруда бээрге, силерге база багай. Кандыг-ла-бир кижиге согур-шейүндүден аарый бээрге, кижиге бүрүзү оон аарый бербесле болгай.

Тываның чамдык одар-белчирлиг черлерин Красноярск крайга кадыпкан, ону дедир эгидип алыр болза кандыгы деп харыга С.К.Шойгунун харызы мындыг болган:

— И.В.Сталин көк карандаш-биле мынчаар бижээн: «Улуг чоннар биче буурай чоннарга катышпас». Кижиге Россияның кайы-даа делгемнеринге чурттап болгай-ла. Бодум каяа-даа хостуг чор мен.

Ынчанмыже ужуражылгага киржип келген чон, сонгукчулар Сергей Күжүгетович Шойгуга эки сестерин күзеп, ажылдыг чедиишкинниг болурун күзеп турганнар. Чай-хос кадында төрөөн Тывазынга чаргык хүндаа дургузунда болза, аалдап

келген бедик аалчыга чылыг-чымчак сестер күзөөн сеткиш-киннер хөй болган.

Залда олурган кижилерниң чамдыктары «Шойгу «Единая Россия» партиязының съездинге бадылаан Шолбан Кара-оолду бе азы «Единая Россия» партиязының тус черде салбырындан депшиттирген Күрдуманың депутаты Чылгычы Ондарны деткир ирги бе» дээр чугааларны бот-боттары чугаалажып олурганнар. Ол баажызы чок айтырыгга тодаргай харыдан бээр Амур Хоюгбан С.К. Шойгудан дилээн. Ол айтырыгга хамаарыштыр сайыт мынчаар харылаан:

— Некрасовтуң одуругла-рында мындыг сестер бар: «Хөреңгитен кижиге (барин) чедип келгеш, бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлептер». Меңээ база берге айтырыгны салып тур силер. Шолбан Валерьевич Кара-оолду эки билер мен. Ол дуржулгалыг политик-тир. Бодум хуумда Шолбан Валерьевичини дужаап шыдавас, чүгле оон

дилеп болур мен.

Дараазында болган чүүл залда олурган кижилерге, сонгукчуларга-даа манаваан болушкун болган. Шолбан Валерьевич чон мурнунга үнүп келгеш, мынча дээр:

— Биске болза бөгүн сонгуданың албан езу-биле айыттыган бирги хүнү эгелээн. Сергей Күжүгетович бо хүннү бодунун төрөөн черинден эгелээни база ужурулуг. Чамдык кижилер Сергей Күжүгетович Шойгуну балдырлаарын бодап турар-дыр. Бо үеде республикага езулуг дузаны улуг командага хамааржып турар кижиге кылып болур. «Чаңгыс аай Россия» партиязынга хамаарылгалыг болуп турарымга чоргаарланыр мен. Бистер чүгле кады бергелерни ажып эртип шыдаар боор бис деп бүзүрээр мен. **Тыва база чаңгыс аай Тыва болзун. Чылгычы Ондар — база бүзүрелдиг кандидатураларның бирээзи. Ынчангаш мен бодумнуң кандидатурамны уштуп тур мен.**

С.К.Шойгу бодунун талазындан Шолбан Кара-оол езулуг эр

Хөгжүм-шии театрынга ужуражылгада.

кижилерниң бирээзи-дир деп сеткилиниң ханызындан чугаалааны илдең болган.

Чайгаар-ла Фридрих Ницшениң «Заратустра мынчаар чугаалаан» деп чүүлүндөн мындыг одуругларны сактып келдим: «Кижилер аразынга чорааш, сестеримни оскунуп чор мен, а олар ону көдүрүп-даа, камгалап-даа шыдавас-тыр». Бодум хуумда Шолбан Кара-оол ылап-ла чону дээш, оларның демниг чоруу

дээш байгы-ла күжүн берип чоруур кижилерниң бирээзи деп бодаар мен.

РФ-тиң Онза байдалдар болгаш хамааты камгалал сайыды, бистин чаңгыс черчурттуувус Сергей Шойгу ол-ла хүн сонгукчулар-биле ужуражыры-биле Абакан хоорайже ужуп чорупкан.

Игорь ДАМДАК.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ТР-ниң Чазаанда

маларны тодарадырыңче, оларны чогулгалыг акшаландыра-рыңче кол кичээнге угландырган.

ОДААР ЧУУЛ, АЫШ-ЧЕМ КАЙЫ ХИРЕЛ?

Республиканың чурттакчылыг черлеринче болгаш Сонгу чүкке денештирген девискээрлеринче хөмүр-даш база аыш-чем аймаан сөөртүп турарының дугайында айтырыгны Чазак хуралынга чугаалашкан.

Одалга сезону эгелеп турда, хөмүр-даштың курлавыры Кызыл хоорайың ЧЭТ-инге 9120 тонна, Ак-Довуракка—10718, Хову-Аксынга—1590, Шагаан-Арыгның котельнаязынга 401,8 тонна турган. Энергетика объектилеринче үшкү кварталда болгаш октябрь айда 58105 тонна хөмүр-дашты сөөртүп чедирген. Ол болза херегелдин 19,5 хуузу болур. 2003 чылдың ноябрь 3-те медээ-биле алырга, арткан хөмүр-даш мындыг: Кызылдың ЧЭТ-инде 5233 тонна (он хонукта одаар), Ак-Довурактың ЧЭТ-инде 8467 тонна (104 хонук), Хову-Аксының ЧЭТ-инде 1768 тонна (18 хонук), Шагаан-Арыгның котельнаязында 505 тонна (5 хонук), Туранда—115 тонна (23 хонук), Сарыг-Септе—47 тонна (8 хонук), Бай-Хаакта—85 тонна (21 хонук), Хайыраканда—3 тон-

на (1 хонук), Чадаанада хөмүр-даш курлавыры чок.

Республиканың одаар чүүл сайгарар чериниң медээзин езугаар алырга, бо чылдың октябрьда, кожууннарже 12868,5 тонна хөмүр-дашты сөөрткен. Чуртталга-коммунал ажыл-агый объектилерге октябрь эгезинде 82,2 муң тонна хөмүр-дашты сөөртүп алыр тургаш, 24,5 муң тоннаны чедирип алган, азы оналданы 29,8 хуу күүсеткен.

ЧЭТ-терже, котельнаяларже болгаш өске-даа албан черлеринче хөмүр-даш сөөртүлгези оожум болгаш оон курлавырын тургузуп турары четпес деп хуралга санаан. Моон сонгаар чүнү кылырын Чазак хуралының хүлээп алган доктаалында айыткан.

Бистин республиканың Сонгу чүкке денештирген девискээрлеринче аыш-чем аймааның сөөртүлгезиниң байдалын хуралга база сайгарган. Ноябрь бириниң медээзин езугаар алырга, оларның херегелээри 1226 тонна далганың 89 хуузу, чигирниң—80, урулар чегиниң—74, макарон кылыгыларының—122 хуузу сөөртүп алган. Чазак кижигүннөри хуралга Сонгу чүкке денештирген кожууннарның болгаш девискээрлериниң удуртукчулары аыш-чем аймаан чогуур үезинде сөөртүп алырыңче сагыш салбайн келгенин шүгүмчүлээн. Ылаңгыя чеже хире аыш-чем аймаа херегиниң дугайында чагылдарны кирибейн келген.

АЖЫКТЫҢ АКШАЛАНДЫРАР

Тыва Республиканың Чазак хуралында 2003 чылдың январь-сентябрь айларда республиканың тускай сорулгалыг программаларын республика бюджетинден акшаландырып турарының отчедун бадылаар болгаш оон күсүлдээнин дугайында айтырыгны чугаалашкан. «2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында», «2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» ТР-ниң Хойлузунга немелделер база өскерилгелер кирир дугайында Тыва Республиканың хоойлуларында республиканың тускай сорулгалыг 56 республика программаның 44,8 млн. рубль-биле акшаландырыры көрдүнгөн. Республиканың күсүкчи эрге-чагырга органнары социал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын шиитпирлээринче куженишкинин угландыргаш, программаларны күүседир күрүнө чагыкчылары болур ямыларны болгаш ведомстволарны акшаландырап боттук хемчеглерни алган. Бержен бир программаны күүседиринге 29324,6 муң рубльди берген. Ол болза чылда көрдүнгөн акшазының 65,5 хуузу болур. Беш программаны акшаландырабаан.

Программаларның хөй нуруузун социал адырның айтырыгларын шиитпирлээринче углан-

дырган. Оларның дыка хөйүн федералдыг бюджеттен акшаландырып турар. Оларга «Тываның уруглары», «1999-2004 чылдарда Тыва Республикага туберкулез-биле демиселдин сонгаарлаттынмас хемчеглери», «2003-2005 чылдарда Тыва Республикага өөредилгени хөгжүдери», «2003-2005 чылдарда чурттакчы чонну ажылга тургузарыңга дузалаары» болгаш өске-даа программалар хамааржыр. Программаларда көрдүнгөн акшакөпеекти эм аймаан садып алырынга, эмнелге албан черлериниң дериг-херекселдерин, материал-техниктиг баазаны экижидеринге чарыгдан. Ол ышкаш бүдүрүлгелерни эде дериринге, ажыктыг ажылдаарың беидеринге, продукцияны бүдүрерин көвүдедиринге, кадрларны өөредиринге болгаш өске-даа чугула хемчеглерге чарыгдан.

2004 чылда республиканың тускай сорулгалыг 54 программаны амыдыралга боттандыраар. Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдээнин бурунгаарладырынга ажыктыг программаларны акшаландыраарыңче Чазак кол кичээнге салып турар. Амгы үеде 24 программаның чогулгалыг ажылдаарыңга чеже хире акшакөпеек херегин тодараткан. Он бир программаны ажылдап кылып турар.

Чазак бо айтырыгы хамаарыштыр доктаалды хүлээп алган. Ында келир 2004 чылда боттандыраар ажыктыг програм-

М.М. Фирсованы Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижиги-биле шаңнаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫБЫ

Республиканың аныяктарын кижизидер херекке амы-хууда улуг үлүг-хуузу болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиң ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижиги-биле Бүгү-россияның «Чаңгыс аай эпсеткил болгаш Ада-чурт» — Бүдүн-бүрүн Россия политиктиг партияның Тывада регионалдыг салбырының партийжи тургузуп талазы-биле килдизиниң начальниги Мария Михайловна Фирсованы шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК. Кызыл, 2003 ч. ноябрь 6, № 411

КУШ ЧОК БОЛДУРГАН

Тыва Республиканың Чазаа 2003 чылдың октябрь 15-те №719 доктаалы-биле «Тыва Республиканың девискээринге хөй-ниити ажылдарын организастаар болгаш эртирер дугайында Дүрүмнү база хөй-ниити ажылдарының хевирлериниң даңзызын бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июнь 11-де №370 доктаалын күш чок болдурган.

Шериг-оол ООРЖАК:

«ИДЕГЕЛИВИС, БҮЗҮРЕЛИВИС ОСКУНДУРБАС»

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Москвага ажыл-албан кылып чорааш, чоокта чаа ээл келген. Ооң түннелдериниң дугайында парлалга конференциязын ол эрттирген. Республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери аңаа киришкен.

Шериг-оол Дизижилович Москвага сургакчылап чоруп тургаш республиканың социал экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чоннуң амьдыралын экижидеринге чугула уjur-дузалыг кандыг айтырыгларны шийтирилээрин тодаргай чугаалап берген.

Бо чылдын октябрь 1-ден эгелээш, бюджет адырларының ажылдакчыларының шалыңы 33 хуу өскен, ону төлээринге эвээш эвес акша херек болуп турарын ол чугаалаан. Республиканың бодунуң орулгазы бар-даа болза, ону долзуз-биле төлээринге эдишпес. Чүгле Тыва Республика эвес, Россия Федерациязының дыка хөй девискээрлери өскен шалыңга төлээр акшага бергедеп турар. Бюджет адырының ажылдакчыларының өскен шалыңын төлээр акшаны Москвага чогуур ажылды чорудуп тургаш, тып алганын журналистерге Дарга дыңнаткан. Эмчилер, башкылар болгаш өскелер-даа өстүрген шалыңын ноябрь айның эгезинде ап эгелээр. Ноябрьның өскен шалыңын саадатпазы-биле Москвага ажылды чорудар. РФ-тиң Саң-хөө ямызының сайыды А.Л. Кудрин, ооң оралакчызы-биле Ш.Д. Ооржак ужурашкаш, бо талазы-биле чугааны кылган, акша-көпеекти төлээрин саадатпазын олар магадылап чугаалаан.

Бо чылдың арткан айларында пенсияларны, уруглар пособиелерин, стипендияларны төлээр акша-көпеек бар болуп турарын ол айткан. Оон аңгыда хоочуннар, инвалидтерге чиигелдер көргүзөр хоойулар чогуучалыг ажылдаар.

Чазактын командазы Москвада акша-көпеекке болгаш өске-даа чугула айтырыгларга хамаарышкан айтырыгларны шийтирилээр дээш ажылдап турар. Благыя федералдыг адрестиг инвестиция программаларын акшаландырагыча сагышты салган. Аңаа 74 млн. рубль көрдүнген, ол хөрөнгини республикаже шилчидер хемчеглерни ап турар.

Тыва Республиканың 2004 чылда бюджетиниң камгалалы канчаар чоруп турарын Шериг-оол Дизижилович журналистерге таныштырган. Бюджеттин камгалалы берге болгаш нарын болуп келген. Ында ТР-ниң Чазаның командазы ажылдап турар. Бо чугула херекте Ты-

вадан Федерация Чөвүлелинде сенаторлар Л.Нарусова, С.Пугачев, Күрүне Думазының депутаты Ч.Ондар, РФ-тиң Чазанда, Күрүне Думазында Тываның талакчылары хаара туттунган.

РФ-тиң 2004 чылда бюджетиниң төлөвилелинин ийги номчулгазы доозулган, үшкү номчулгазы ноябрь 21-де эгелээр, орта чедир бюджетте кирген саннарны, немелделерни эки камгалаар дээш бистиң команданың кежигүннери күженишкинниг ажылдап турарын Шериг-оол Дизижилович демдеглээн. ТР-ниң Чазак Даргазының чөвүлекчизи Ю.Г. Полулях, ТР-ниң саң-хөө сайыды Р.С. Баян, ооң оралакчызы Т.М. Григорьева бюджет аразының харылзааларының математика моделин катап хынаарын дооскан. Бо модель эргижирээнин, девискээрге бээр акша-көпеектин түңүс сес чыл иштинде өспейн, 14 хууга хөвээр артканын ол шүгүмчүлээн.

ТР-ниң Чазак командазы компьютерде кири бижиттинген 2004 чылдың бюджет төлөвилелиниң акшаны хынап көөрге, бадыткатынган. ТР-ниң 2004 чылда бюджетиниң хоойлузунуң төлөвилелинде 3 миллиард 829 миллион рубльдиң трансферт талазы-биле саң-хөө дузанын көргүзөрүн айткан. Ол болза 2003 чылдан 350 млн. рубль хөй болган, ону чүгээр эки деп ол демдеглээн.

Бюджет адырының ажылдакчыларының шалыңы 2003 чылдың октябрь 1-ден эгелеп өскен, 2004 чылда ону төлээринге Тывага 700 млн. рубль негеттинер. Бюджет төлөвилелинде 350 млн. рубль бар, оон арткан ол хире хөрөнгини кайыын алырыл деп айтырыгны ол салган.

Россияның 2004 чылда бюджетиниң төлөвилелинин ийги номчулгазының соонда девискээрлерге өскен шалыңны төлээринге болгаш өске-даа чарыгдалдарга 21 миллиард рубль бээр көрдүнген. Россияга ниитизи-биле өскен шалыңны төлээринге 40 миллиард хире

рубль херек. Ооң үлелгезин девискээрлерге үш талалыг комиссия чоруткан. Л.Нарусова биле Ш.Ооржак ооң ажылынга киришкен. Людмила Борисовна чүве чугаалаарын дилээрге, комиссия кежигүнү эвес дээш сөстү бербээн. Тывага 189 млн. рубльди берген.

Тыва бодунун орулгазын көвүдөдир дээш улуг ажылды чорудуп турар. Бо чылын ол 50 ажыг хууга көвүдээр, ол кирген хөрөнгиниң чамдызы өскен шалыңны төлээринге көрдүнүп турарын Дарга чугаазынга айткан.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы — саң-хөө сайыды А.Л. Кудринниң хүлээп алышкынынга сенатор Л.Б. Нарусова биле Ш.Д. Ооржак кирген. Өскен шалыңны төлээринге 2004 чылда дуза көргүзөр дилегни кылган. Сайыт бодунуң оралакчызынга Тывага 400 млн. рубльдиң деткимчезин көргүзөр акша-төгерикти дилеп тывар даалганы берген. ТР-ниң Чазак санаашкынарнын амгы үеде кылып, бюджет төлөвилелинин үшкү номчулгазынга чедир ону кирир дээш дүрген хемчеглер ап турар. «Сайыт А.Л. Кудринниң ат салган бижиин алдывыс, ону боттандыра дээш ажылдап турар бис, чонувуска херектиг акшаны тып алырынга идегелди,

бүзүрелди оскунмас бис» — деп, Шериг-оол Дизижилович чугаазынга демдеглээн.

Оон ыңай Чазак Даргазы медицина, социал камгалалының, пенсия, орук, чонну ажылга хаара тудар фондуларның 2004 чылда бюджеттериниң камгалалы чогуучалыг чоруп турарын журналистерге таныштырган. М-54 «Енисей» деп федералдыг орук фондузу бюджетин эки камгалаан. Абаза — Ак-Довурак, Чадаана — Хандагайты автооруктарын федералдыг өнчүже дамчыдарын кончуг улуг уjur-дузалыг деп санаан. Олар даштыкы чурттар-биле экономика тиг харылзааларны калбартырынга ажыктыг болур.

Россияның Федерациязының составында ТАР-ның эки тура-биле каттышканының 60 чылын болгаш Кызыл хоорайнын тургустунганының 90 чылын байырлар дугайында РФ-тиң Президентизи В.В. Путинниң Чарлыын амьдыралга боттандыра талазы-биле ажылдарны Москвага чорутканын парлалга конференциязының киржикчилеринге чугаалап берген. Россияның ямыларының, ведомстволарының удурткучулары-биле ол ужурашкаш, бо дугайында чугааны кылган. Дыка хөй удурткучулар Чарлыкты чүлдүзүнүп деткээш, боттары эки тура-биле чүнү кылырының талазы-биле чаа саналдарын, сүмелерин кирип турганын сеткил ханышкык-биле демдеглээн. Чамдыктары бо чугула хемчегни деткир хөөн чогуун илереткенин четпес деп санаан. Ындыг-даа болза Россия Федерациязының 29 ямызының, ведомствозунуң Тываның байырлалына белеткел үезинде чорудар ажылдарын дугуржуп,

чугаалажып алган, ону РФ-тин Экономика ямызында дужаап берген.

Россияның составында ТАР-ның каттышканының 60 чылының болгаш Кызылдың тургустунганының 90 чылының байырлалын белеткээр болгаш эрттирер РФ-тиң Чазаның организастыг комитетин тургузары, оон даргазынга РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы — Көдээ ажыл-агый ямызының сайыды В.В. Гордеевти томуйлаары көрдүнүп турарын Дарга журналистерге дыңнаткан. Оргкомитеттин составында федералдыг эрге-чагырганың үжен ажыг удурткучулары кирер.

Россия Федерациязының составында ТАР-ның каттышканының 60 чылының болгаш Кызылдың тургустунганының 90 чылының байырлалын белеткээр база эрттирер кол-кол хемчеглерниң планын ажылдап кылган, ында 94 хемчег кирген, оларны күштүг кылдыр бадылаптарга, парлалгага чарлап дыңнадыр. Ыңчангаш Тываның юбилейинге белеткел ажылдары калбарган.

Иркутск хоорайга Сибирь федералдыг округ биле «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның каттышкан хуралы ноябрь 4-те болуп эрткен. Аңаа В.В. Путинниң Айыткалында салдырган кол сорулгаларны күүседириниң дугайында чугаалашканын парлалга ажылдакчыларынга Ш.Д. Ооржак чугаалап берген.

Ш.Д. Ооржак журналистерниң айтырыгларына харыялаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
ЧУРУКТАРДА: парлалга конференциязының үезинде.
Василий БАЛЧЫН-ООЛДУН
чуруктары.

Россия Федерациязының Федералдыг Журалының Күрүне Думазының депутадына бүрүткеткен кандидаттарның 2002 чылда боттарының орулгаларының болгаш өнчүзүнүң дугайында Тыва Республиканың округ сонгулда комиссиязынга кириген МЕДЭЭЗИ

1. **Чучев Иван Васильевич**, декларациясында айткан орулгаларының түңү 138122 рубль, алган пенсиязы 23149,99 рубль болгаш күрүне пенсиязынга чедир төлөвир 60482,44 рубль, каттышкаш, 83632,43 рубль болган. Чер участогу болгаш чуртталга бажыңы чок, чаагайжыды кылган 4 өрээл квартиралыг, дача болгаш гараж чок, УАЗ-469 машиналыг, банкыда шыгжаткан акшазы болгаш үнелиг саазынар чок. Кызылда № 8591 АБС-тен алган орулгазын айтпаан (Тыва Республика талазы-биле үндүрүлгелер

болгаш чымдалар эргелелинин 2003 чылдың октябрь 23-те № ЛИ-17-08-06 4713 чагаазында айткан).

2. **Ондар Чылгычы Чимит-Доржуевич**, орулгаларының түңү 346364 рубль, пенсия албайн турар, 1) 891,25 дөрбелчин метр шөлдүг бажың чанында участоктуг, 2) хууда дузалал ажыл-агыйы чорудар участоктуг, 142,6 дөрбелчин шөлдүг чуртталга бажыңныг, 53,7 дөрбелчин метр шөлдүг, чаагайжыды кылган квартиралыг, дачазы чок, Рабочая кудумчунда 12 дөрбелчин метр шөлдүг гаражтыг. 1) ГАЗ-3110,

2) УАЗ Универсал машиналыг. «Сибирское ОВК» банкыда агар санында рубль шыгжамырлыг. Үнелиг саазынар чок. Округ сонгулда комиссиязы карышкак чүлдүр тыппаан.

3. **Ушкалов Вячеслав Андреевич**, орулгаларының түңү 280723 рубль, 2002 чылда алган пенсиязы 17314,57 рубль. Чер участогу, чуртталга бажыңы чок, Кочетов 59/2 бажында 55 дөрбелчин метр шөлдүг квартиралыг, дача чок, Рабочая кудумчунда 26 дөрбелчин метр шөлдүг гаражтыг, ВАЗ-21015 маркалыг машиналыг. Банкыда акшазы болгаш үнелиг

саазынар чок. Округ сонгулда комиссиязы карышкак чүлдүр тыппаан.

4. **Ооржак Өлзей-оол Самбыл-Норбуевич**, орулгаларының түңү 86101,02 рубль, 2002 чылда алган пенсиязының түңү 13474,57 рубль, чер участогу, чуртталга бажыңы чок. 104, 2 дөрбелчин метр шөлдүг чаагайжыды кылган квартиралыг, № 2 ниитилелде 0,08 дөрбелчин метр шөлдүг дачалыг, №12 болгаш №2 гараж ниитилелдеринде 24-24 дөрбелчин метр шөлдүг ийи гаражтыг, Москвич-412 маркалыг машиналыг. Өске чүзү-даа чок.

5. **Манчын Экер-оол Марин-ович**, орулгаларының түңү 127176 рубль, пенсия албайн турар, чер участогу, чуртталга бажыңы, квартира, дача, гараж, машина

чок. «Тыва чээли банк» ААН-де 500 рубль арткан, өске чүү-даа чок.

6. **Дамба-Хуурак Остап Дамбарович**, орулгаларының түңү чок. Алган пенсиязы 8205 рубль. Чер участогу чок. Документизин чедир тургуспаан 110 дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңныг, Кечил-оол кудумчунда 7е бажында 108 дөрбелчин метр шөлдүг база ол-ла бажында 40 дөрбелчин метр шөлдүг квартираларлыг, Московская 105 бажында квартиразы бар. №7 ниитилелде 60 дөрбелчин метр шөлдүг дачалыг, Магистральная гараж ниитилелинде 24 дөрбелчин метр шөлдүг гаражы бар. Тойота ЛИТ Айс деп машиналыг. Өске чүү-даа чок.

Тыва Республиканың округ сонгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ.

ШАГ БАГЫ АРЛЫ БЭЭР...

Хүннүң чугула айтырыы

Бо чылгы ышкаш кудай-дээрний өл харын, сугур чазын катай-хаара дүжүрүп, тараа ажаалдазынын кидин түлүк үезинде республиканың чер ажилдыларынга берге күстүң таварышканы кажан шагдан туруп көрбээн. Ындыг-даа болза шаг багы турбас, а бак кижилер туруп болур-ла дээр болгай. Ынчап турза-турза, кыштын кандыг болуру амдызында билдинмес.

Республиканың Көдээ ажил-агый яамызының специалистери, көдээ бараан продукциязының бүдүрүкчүлери удуртукчуларның киржилгези-биле база кожуун, суму чагыргаларының даргалары-биле

тургустунган, каттышкан комиссия сентябрь айда республиканың девискээринге бойдус халавынга таварышкан когаралга хамаарыштыр тараа шөлдериниң хемчээлин болжаш 2003 чылдын тараа дүжүдүн мал чеминче шилчидериниң дугайында түннел эксперттин актызын тургускан. Бо хүннерде хүннүң чугула айтырыы болу берген бо-ла бүгү болушкуннарга хамаарыштыр тодаргай тайылбырны бээри-биле Көдээ ажил-агый яамызының чер ажылын харылап турар килдистиң начальниги Альберт Коош-оолович ХАПЛАКТЫ дилээн мен. Ам аңаа сөс.

— Тускай комиссия чидириге таварышкан когаралдың хемчээлин шөлдерни кезип тургаш, ол ышкаш көдээ бараан бүдүрүкчүлериң, ажил-агыйларның болжаш кожуун чагыргаларының берген документилериниң хыналдазынга үндөзүлөп тургускан. Оон алгаш көөрге, көдээ бараан бүдүрүкчүлериң талазындан тарылга шөлдерин болжаадырадырының технологиязын үрөвээр, өске-даа хажыдышкыннар илереттинмээн. Тарылга үезинде эгелээш, чогуур хуусаазында доозулган. Колдуунда тус черниң агаар-бойдунга таарымчалыг сорттарны тараан.

— **Альберт Коош-оолович, кайы кожууннар каражага таварышканыл база ниити республикада когаралдың хемчээлин комиссия кайы хире деп түннел турарыл?**

— Хей тараа тараан Бай-Тайга, Барын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Улуг-Хем база Каа-Хем, Бий-Хем, Тес-Хем болжаш Танды кожууннар девискээринге сентябрьның эгезинде болжаш төнчүзүндө 5 хондур улаштыр чагган чагш шупту чүвени буураткан. Ооң кадында сентябрь ортан үезинде тура ола кожууннарга 2-3 катап хады-вышаан, өл хар холумактыг чагш чагган (харның кылыны 18-22 см, ийи хонук иштинде өл-шыктын хемчээли 32-35 мм болган, а хаттын күжү секундада 14-17 метр чедип турган). Ооң түннелинде тарааның сывы аай-дедир баштандыр чыттыр шаптырып өткөш, тараа баштары элезин, довурак-биле холушкан. Шала сөөлзүредир чылып келген хүн херели эзээнге кири өде берген хөрзүннү кургадып шыдавайын барган болжаш тараа баштарының чедир быжарына үе бербейн барган.

Ниитизи-биле 17,2 муң гектар тараа культураларының тарылга шөлдерин азы ниити тарылга шөлүнүн 44 хуузу каражага таварышкан. Ынаар көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлериң, араттарның, албан организацияларның болжаш хуу чоннун чидириглери кирип турар. Комиссияның түннээни-биле ниити когарал 78072 муң рубль болуп турар, оон иштинден келир чылдың үрезин курлавырын чидиргенинден материалдыг когарал 42547 муң рубль болган. 8,29 муң гектар шөлдүн тараазын мал чеминче шилчиткен, ында ак-тарааның — 6884 гектары, арбайның — 395 гызы, чинге-тарааның — 225 гызы база сула тараан шөлдүн 792 гектары мал чеминче шилчээ.

— **Эвээш-биче-даа болза, алдыңган дүжүдүвүс база бар-ла болгай, оларга кымнар хамааржыр?**

— Элдептиг база болгулар (каттыргаш), ыдыктыг черлерниң чүдүлгө-сүзүүндө бе, хар, чагштын, хат-шуурганниң эзими-даа болза бүдүн республика девискээринге денге болгу дег, ынчалза-даа Сүт-Хөл кожууннун тараазы ам-даа ажааттынып турар. Бо кожуун өске кожуун-

нарга бодаарга, тараазы эн-не эки үнген болжаш дүжүдү хей болуп турар. Кестирилгеден хосталган сөөлгү техниканы чүглө бо кожууннун ажил-агыйларына дузалажыры-биле чоруткан бис. 4569 гектар шөлдүн тараазын ол-ла хевээр ажаап ап турар. Ол ышкаш Ак-Довурак хоорайны хамаарыштырып болур. Мөңгүн-Тайганың 110 газы шупту, Тес-Хемниң 440 газы, Кызыл хоорайдан 320 га, Улуг-Хемниң ажил-агыйларының 2311 газы мал чеминче шилчээ, ниитизи-биле республикада 17214 гектар шөл ажаалдадан үндүр бижиттинген деп санаттынып турар. Ынчап кээрге бо чылын ажил-агыйларның бүгү хевири 39079 гектардан тараа культураларын ажаар тургаш, 25355 гектарның дүжүдү үндүр бижиттинген болжаш мал чеминче шилчээ, а ажааттынганы 13724 гектар, оон 12044 тонна тарааны ажаап алган. Ортумаа дүжүт бир гадан 9,3 центнер болган.

Эрткен чылдың бо үезинде гадан ортумаа-биле 6,9 центнерни алгаш, 24715 тонна тарааны ажаап белеткээн турган. Бо чылын аш-чемге ажылгаар тараа эвээш болганы ол-дур. Колдуунда сугаттыг черлерге тараан тараа бышкан болжаш үезинде ажааттынган. Сугат чок черлерге тараан тараа чедир бышпайн чыткаш, хар алдыңче кирген.

— **Силерниң тайылбырыңар-биле алырга, бо чылын мал чеминиң курлавыры немежиң келген, а келир чылдын тарылгазынга үрезин айтырыңа берге-дээшкннер туруп болур ышкажыл?**

— Мал чемин бо чылын чедер кылдыр белеткээн чүве. Ындыг-даа болза кандыг кыш болурундан база хамааржыр. 95865 тонна сизген белеткээр тургаш, 100300 тоннаны азы планны 105 хууга күүсеткен. 2002 чылда Эрзин кожуунга кандаашкына таварышканы дээш 1 млн. ажыг акша үндүрген турган, ол база шын ажылгаттынган. Ук кожууннун ажил-агыйлары Бий-Хем, Танды кожууннар-биле керээ езугаар ажилдааш, мал чемин кыш ажып болур кылдыр белеткеп садып алган.

Келир чылдың тараа үрезинге хамаарыштыр берге-дээшкннер турбас боор, чүге дизе 2004 чыл юбилейлиг чыл болгай. Эрткен чазын тараа культурала-

рынга сонгаартан 4833 тонна үрезини эккелген болза, келир чылдың үрезинге 7 муң тонна херек. Ону база-ла субсидия таварыштыр Москваже чагыгны кириген бис. Бүдүрүкчүлериң бо чылын боттарының үрезини барык чок чыгыты турар ужурулуг. Ындыг-даа болза чылдың-на чагыг езугаар федералдыг бюджеттен берип турар субсидия-высты келир чылын база хандырыптар болза, ажырбайн барып болур бис.

— **Тарааны кайда хүлээп ап турарыл?**

— Республика иштинде та-

ра-Хаак" биле "Баян-Кол" унитар-лыг бүдүрүкчүлөр картошказы-ның дүжүдүн Минторг баазында шыгжап турар, а өске ажил-агыйлар тус-тус боттарында таарыштыр шыгжагылаан.

— **Альберт Коош-оолович, ам бо хүнде көдээ ажил-агый специалистериниң, ооң иштинде силерниң сагыш-сеткилерниң кандыг айтырыг дүвүредип турарыл?**

— Үндүр бижээн шөлдерге хамаарыштыр Чазактын тускай доктаалы үнген. Аңаа үндөзүлөп бистиң яамының тускай дужаалы

рааны хүлээп ап турар черлер амдызында Чадаананың "Белдир", Пироговтын чери, "Урянхай" агроулетпүр компаниязы. Тарааның садар өртээ ооң шынарының, клазының аайы-биле болур. Чазын 20 хуузу төлөөш тараа алган улустуң амгы үеде чамдыктары санажыпкан, а тараа албаан улуска эгидери берге-ле боор. Чазактан төлээринге дузалажыр деп магадылал бергенин езугаар агролизинг таварыштыр Красноярскиниң комбайн заводундан алган 14 комбайнарвыс бо күзүн тараа кезилдезинге улуг дузаны каткан. Оларны тускай дужаал езугаар «Кызыл тараачын» КАБК-га — 3-тү, республиканың "Агротехтөпте" 3-тү, Бай-Тайганың МТС-те 1-ни, Чөөн-Хемчиктин Теве-Хая биле Иймеде 1-1-ни, Тандының ажил-агыйларында 4-тү чедиштир хувааган.

Бо чылын картошканың болжаш ногааның дүжүдү эки болганын чон билер болгай. Чазын элитный картошкаларның үрезини Барын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл, Танды, Каа-Хем кожууннарга тараан. Ам келир чазын бо үрезинерни улам көвүдөдир ажылды организаптап турар. Шыгжамырга хамаарыштыр алыр болза, "Ка-

база бар. Ында айтып турары болза, үндүр бижээш, мал чеминче кириген шөлдерниң санын, кожууннарның көдээ ажил-агый эргелелдери агрономнарда бар сан-түндөрдөн бөдүүн болжаш чулуктуг мал чемнерин тускай акт езугаар мал зоотехниктеринге дамчыдар. Актыга мал чеминиң (силос, сенаж, саван, сизген дээр хевирлиг) хевирин база тонназын айтыр. Чамдык улус тараанын сизген кылдыр белеткеп ап турар, чамдыктары тараа культураларындан мал чеми кылдыр кирип турар. Ону хыналдага ап, учетка тургуспас чүве болза, сөөлүндө санажырда берге-дээшкннер тургустунуп болур.

Бо хүннерде Көдээ ажил-агый яамызының сайыдының экономика талазы-биле оралакчызы Л.Х.Кестиккейниң шудургу ажылы-биле бойдус халавынга таварышканы дээш федералдыг бюджеттен дузаламчы акша камгалаттынып турар. Бир эвес таптыг камгалап аптар болза, ажил-агыйларга эвээш-биче-даа болза, чарыгдалын дуглаар кылдыр бээри көрдүнгөн. Ынчап турар когаралга таварышканын хамаарыштыр кожуун бүрүзүндө тускай комиссия бүгү тала-биле шыңгыы ажылды чорудуп турар. Ооң түннели кандыг болуру чоорту дынналы-ла бээр боор.

Чимисмаа МОНГУШ
чугаалашкан.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН
чуруктары.

Ийи чыл бурунгаар Өвүрнүң «Торгалыг» совхозу «Торгалыг» ККБ кылдыр эде чаарттынган. Ук ажил-агыйны кончук аныяк чылдарында удуртуп, улаштыр кожуун чагыргазына ажилдап чораан улуг дуржулгалыг А.С. Куулар бодунуң эки туразы-биле бо коллективти удуртуп кирген. Ийи чыл — көдээ ажил-агыйга кончук кыска шаг-үе. Чаа езубиле ажил кыска хуусаада ажыктыг талаларын бере бергенин чоокта аңаа чорааш эскердим.

Бир дугаарында ында ажилдап турар кижилер-биле чугаалаштым. Ажилдаар черлерниң тургустунуп ораарын, чамдык экижишкннерниң көстү бергенин олар демдегледи. Удуртукчулар-биле база ужураштым. Кол көргүзүг мындыг болду: чыл эгезинде шээр мал бажы 4072 турган, 2004 баш төрүүр. Директор А.С.Куулар, бухгалтер Т.М.Донгак олар сан-чугагаларны деңнеп, тайылбырлап турду. Эрткен кыштын бергерин бирден бирээ чокка олар демдегледи. Ылаңгыя Дус-Даг девискээри эн берге эрткен. Хар эрте-ле кылын дүшкөш, шала эрип дожданалгаш, ойт-сизгени чыпшыр базып алган. Доң дош адаанда сизгени ойттаарына күженишкн албан негеттинер. Хой, өшкү бергедешкен. Час узааш чыдыпкан, сырын-хат улашкаш турупкан. Апрельдин сөөлгү хүннеринге чедир дожданалган.

Мал оолдаашкыны мартта уламчылап-ла турган. Дуржулга, карак кызыл чорук бо удаада улуг салдарын чедиргенин удуртукчулардан магадылал-биле дындадым. Алызындан мал ажылынга мергежээн Дус-Дагның эрес-кежээ малчынар чаш мал төлүн 90 хуу камгалап шыдапкан. 2004 хойдан 1807 чаш мал камгалап алдынган. Бо хүннерде 5654 шээр мал 18 коданда хаара туттунган. Бир коданда-ла, ортумаа-биле алырга, 310 ажыг баш малды быжыг-лаан.

Көдээ ажил-агый дуржулгалыгы-биле онзагай. Олар дээрге хоочуннар, шалып-ишчи кижилер. Чижээ, Бүрбү Донгак, Серен Монгуш, Оюн-оол Түлүш төрүүр чүс хойдан-на чүс баш чаш малды камгалап алган. Тыва Республиканың алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты Серен Монгушка тывысқан.

Өвүр черле ындыг. Хар кайы-даа черден мурнай аңаа дүжер. Бо чылгы күс соок боор турар. Даг мырынай эдээнге чедир хар энчек-биле шыптына берген. Харга, соокта малчын чаңгып калган. Аалдар кыштагларда хонупкан. Кодан бүрүзү 15,18 тонна сизгениг. Мал адаанга салыр кургаг өдөк курлавыр-латтынган. Одаар ыяшты база баш удур белеткээн. Чамдык хонаш-турлагларда хөмүрдашты чедирген.

— Кыш — малчына езулуг шылгалда, ынчап малчын өгө-өреге бүрүзү аңаа хынамчалыг белеткенген — деп, ужуражып чугаалашканым удуртукчулар демдегледи.

«Ындыг-ла болзунам, мен база чугаалашкан даргаларымга катчып, чедишкннерлиг-ле болуп көрүңер!» деп йөрээл салып байырлаштым.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Кызыл хоорай.

Семинар-хуралдан

ЧУГААНЫ УЛАМЧЫЛААР

Чоокта чаа Красноярск хоорайга «Сибирьнин парламентазы» деп темалыг семинар-хурал болуп эрткен. Аңаа Красноярск хоорайга болган девискээрлер аразының парламента талазы-биле конференциязының түннелдерин чугаалашкан. Ук семинар-хуралга республиканың, кожууннар аразының солуннарының болгаш сеткүүлдеринин төлээлери олурешкан, чугаалашкан айтырыг талазы-биле санал-онал, арга-дуржулга солчулгазы болган.

Бистиң республиканың парламентазының мурнундан ТР-нин

Парламент болгаш массалыг информация талазы-биле күрүне комитетинин кол специалисти Г.Ш. Монгуш база кожууннар аразының солуннарындан ийи журналист киришкен.

Ол семинар-хуралдың түннелдерин чугаалашкан хурал республиканың Парламент болгаш массалыг информация талазы-биле күрүне комитетинге болган. **Солунну дээштиг, сонурганчыг кылдыр канчаар кылдыр? Ооң орулгалыг болурун канчал чедип алырлы? Солуннуң чогаалдыкчы ажилдакчыларының тывыгыр арга-**

шинээзин канчаар бедидерил? Семинарга чугаалашкан айтырыгларның чамдызы ол.

Ол бүгү айтырыгларны семинарның киржикчизи Г.Ш. Монгуш Куркомитетке ол талазы-биле эрткен солуннар ажилдакчыларының хуралында делгеренгей чугаалап берген. Черле ынчаш солунну сонурганчыг, дээштиг, орулгалыг болгаш журналистерниң чогаалдыкчы арга-шинээзин бедидер дээш ол талазы-биле чугааны уламчылаа чогуур.

Бистиң корр.

КАНДЫГ БУДУРУЛГАНИ БИЧЕ БУДУРУЛГА ДЭЭРИЛ?

Россияның рынок экономиказын киргенден бээр чаала 10 чыл чедип турар. Ол үениң иштинде чурттуң экономиказынга улуг өскерлишкиннер болган. Ынчалза-даа рынок экономиказының хөгжүлдесинге дүүштүр таарымчалыг хоойлулар чедир хүлээп алдынмаандан нарын айтырыглар тургустунуп турар. Ооң түннелдине экономиказын реформаны чорударына бергедээшкиннер, шийтпирлээр айтырыглар тургустунуп, чурттакчы чоннун социал амдыралында чедимче чок чүүлдерин тургустунуп кээп турар чылдагааны ында. Ылаңгыя биче бизнести долгандыр маргылдаалыг айтырыглар политиктерниң болгаш экономистерниң аразында 10 чыл иштинде тургустунуп келген. Сайгарлыкчылар ону дыңнап-даа турар болза, оларның ажилдаарына, азы өскээр чугаалаарга, сайгарлыкчылар таарымчалыг байдал тургустунмаан. Олар аргалык болза, күрүнениң караанга көзүлбес биче бизнести тургузуп алырын күзөп турарлар, чүгө дээрге Чазактын талазындан берип турар немелде үндүрүлгө, эрге-хоойлу ажилдакчыларының талазында хээли алыр чоруктар оларның орулгалыг сайгарлыкчыларга деткимче бербей турар.

Чоокта чаа РФ-тин Чазаның хуралына биче бизнести сайгарлыкчыларының айтырыгын сайгарып чугаалашкан. РФ-тин Чазак Даргазы М.М. Касьяновтуң чугаазы-биле алырга, биче бизнестиң адырында 13 млн. хире кижилер ажилдап турар, ол дээрге чурттакчы чоннун ажил кылып шыдаар кезинин 17,7 хуузу болуп турар. Олар чурттуң ниити иштики продукциязының 20 хуузу бүдүрүп үндүрүп турар. Европа чурттарында биче бизнестиң сайгарлыкчылары чурттуң ниити иштики продукциязының 80 хуузу бүдүрүп үндүрүп турар. Россия рынок экономиказын кирген чоокта чаа кирген болгаш биче бизнести сайгарлыкчыларының эрге-хоойлу баазызы чедир ажилдап кылдынмааны билдингир. Ынчангаш РФ-тин Чазаны биче бизнести сайгарлыкчыларына тодаргай сорулганы салып, ооң кол угландырышкынарына доктааган. Бир эвес биче бүдүрүлгениң чылда саарылгазы 15 млн. рубльден 100 млн. рубль чедер бээр болза, үндүрүгүнү төлөөринге таарымчалыг болуру-биле бөдүүнчүткен системаны тургузары, ооң-биле чергелештир биче бизнестиң бүдүрүлгелеринге күрүнөдөн 3 млрд. рубль чедер чээлини бээрин көрүп турар.

РФ-тин Чазаның бо хуралына кандыг бүдүрүлгени биче

бүдүрүлгө дээрлик деп айтырыг база тургустунуп келген, ынчалза-даа орта тодаргай түннелди Чазак хуралында үндүрүп чадашкан. РФ-тин Чазаның кирип келген саналына дүүштүр садгы-үлөттүр палатазының удуртукчузу Е.Примаков мынчаар чугаалаан: — РФ-тин Саң-хөө яамызы Күрүне Думаның таарымчалыг чылда саарылгазы 15 млн. рубль чедип турар бүдүрүлгени биче бүдүрүлгө деп санаар дугайында хоойлуну эрттирген. Ол дээрге чүгө баш таарар черлерге чигелдени берип турар, а үлөттүр, көдээ ажилдагы бүдүрүлгелери канчаарыл деп айтырыгны тургускан. Тургустунуп келген айтырыгны РФ-тин Чазаны өөренип көргөш, чылда саарылгазы 15 млн. рубль чедип бүдүрүлгени биче бүдүрүлгө деп санаар деп айтырыгны РФ-тин Чазаның хуралына дугуржуп чадашкан, айтырыгны декабрь 7-же сонгаарлаткан.

Бо тургустунуп келген айтырыгга хамаарыштыр билдингир политиктер, экономистер боттарының бодалын илереткен. Политолог, «Сагыш сеткилдиг салгалы» Россияны чангыс аай социалисттик партиязының чигине секретары **Алексей ПОДБЕРЕЗКИН:** «Биче бизнести сайгарлыкчылары — ол эң-не кол эвес, ынчалза-даа экономиканы көдүреринин болгаш яды-түрениң чорук-чорук биле демисежиринин кол чепсээ. Америкада национал орулганың 70 хуузу биче болгаш ортумак бизнестиң кирип турар, а бисте чүгө 10 хуу болгай. Ажыы-биле чугаалаарга, чүгө биче бизнес-биле чылда орулгавысты үш катап улгатырып болур бис. Орулганы алыр черни дилеп тыппайн, оларга деткимчени бербейн келдвис.

Григорий ЯВЛИНСКИЙ, Күрүне Думаның депутаты, «Яблоко» партияның удуртукчузу:

—Бистиң чуртувуска ажил чок чорук денди көвүдөөн. Эң-не кол сорулга — ажилчын олуттарны тургузары. Ол айтырыгны шийтпирлээр-биле биче болгаш ортумак бизнести сайгарлыкчылары негеттини келген. Ол дээрге 30-40 млн. ажилчын олуттар-дыр. Өг-бүле бизнестин негеттери чугула. Оларга албан төлөөр үндүрүлгөргө деңнештир 13 хуу үндүрүгүнү доктаадыр болгаш немелде чылдалардан хостаар».

Сергей ГЛАЗЬЕВ, Күрүне Думаның депутаты, «Родина» сонгулда блогунун удуртукчузу:

—Биче бизнес чүгө Москвада хөгжүлдени алган, оон

эвээш эвес орулга хоорай бюджетинде кирип турар. Өске девискээрлерде ол колдуунда деткимчени албайн келген. Сөөлгү 10 чылда биче бүдүрүлгө, ында ажилдап турар кижилерниң саны өспөөн. Бир эвес күрүне биче бизнести камгалавас болза, ол хөгжүлдени албас. Дараазында кемчелерни дарый алыр чугула. Бирээде, биче бүдүрүлгени үндүрүлгөрдө чигедир. Ийде, кем-херек үлгедикчилеринден, эрге-хоойлу ажилдакчыларын-дан биче бизнести камгалаар, ону күрүне харыылаар үжүрлүг».

Биче бизнести хөгжүлдө-зінде шаптыраазынар кончуг хөй. Сөөлгү чылдарда кем-херек үлгедикчилеринин холундан биче бизнестиң хөй удуртукчулары өлгөн. Ол хиреде чамдык эрге-хоойлу ажилдакчылары биче бизнести камгалаар хамаанчок, боттары оларны үптөп турар апарган. Борта мындыг чижекти кирип көрейн. Россияның садгы-үлөттүр палатазының экономиктиг айылы чок чорук айтырыглар харыылаар салбырының удуртукчузу А.Шакарычевтиң бижип турары-биле алырга, биче бизнестиң ажилдакчыларының кирип турар хомудалдарының 25 хуузу, азы эң-не хөйү эрге-хоойлу ажилдакчыларының хоойлуга чөрүштүр хөдөлүшкенин берип болуп турар. Олар улуг компанияларга күш чепсес, эрге-хоойлу талазы-биле камгалалдыг, ынчал кээрге биче бизнестиң кандыг-даа камгалал чогуу ажылдап алгаш, туразында чаңнап турар апарган.

ИНДЕМ фондунун берген медээлерин езугаар алырга, «хоойлу камгалалчыларынга» хээли кылдыр девискээрлерде биче болгаш ортумак бизнестиң ажилдакчылары чылда ортумаа-биле 22 млрд. долларны төлөп турар.

Улуг үндүрүг биче бизнестин бурунгаар хөгжүлдесинге шаптыктап турарын парламентага чангыс эвес удаа чырыдып келген. РФ-тин Президентизи В.В. Путин бо чылдың Федералдыг хуралга Айткалынга ниити иштики продукцияны сөөлгү чылдарда ийи катап өстүрер сорулганы салган. Бир эвес биче бизнести турум ажилдап болза, ол хире улуг телевиделди амыдырал кырынга боттандыры бар болдунар ирги бе деп, айтырыг тургустунуп келир. Ынчангаш үндүрүгнү эвээжет-кеш, чээлини болгаш өске-даа көрдүнгөн чигелделерни биче бизнестиң хөгжүлдесинге угландырыларын РФ-тин Чазаның хуралына сайгарып чугаалашкан.

Сергей ХЕРТЕК.

АРАГАЛААШ,.. АРААТАНЗЫЫР

Арагалаашкын дег бужар, чиртим чүүл чок. Ол дугайын кижилер бүрүзү билир. Араганың ажыын, ческинчини биле тура-ла, ону хөйү-биле ижип-ле турар бис. Мириттелгиче чедир. Тывада болган кем-херек үлгедикчилеринин хөй кезин «араганы кады ишкен» үеде болган деп факт-барымдаа ол дугайын херечилеп турар. Арагадан араатанзып, бодушту холга тудуп шыдаайн баар бис. Ооң соонда чүдөп, өдүп-куспушаан, чедиртинген балыглаашкыннарны, өлгөн эштеривисти, дөргүл-төрелдеривисти болгаш чоок кижилеривисти санап эгелээр бис.

Чүнүң-даа мурнунда статистикадан каш одуруглар. ТР-ниң ИХЯ-зының информативтиг төвүнүн сан-медээзи-биле алырга, 9 айларның дургузунда Тывага 196 өлүрүшкүн болган. Ону ажыдып илередири 83 хуу болган, эрткен чылдыңга көөрдө, 6 хуу хөй. Бир эвес бүгү чидиргилерни санаар дизе, мага-ботка аар кемдээш-киннерден өлгөн кижилерниң санын база кадар алаар. Бо чылдың 9 айларында 94 кижилер алдындан кемдээш-киннерден өлгөн. 19 кем-херек үлгедикчилерни ажыгтыпмайн арткан.

Октябрь 15-те 17 шак 50 минута турда Туранның Новая кудумчузунда бажынарның бирээзинде 55 харлыг Александр Оолактын өлүг мөчүзү тывылган. Ону херезинче хөйү-биле бижектөөн болган. Кем-херек үлгедикчилеринин Би-Хем кожуунун прокуратуразы чорудуп турар. Истекчилер өлүрүшкүн болган черден өлгөн кижинин 17 харлыг азыранды уруу Азияның салааларының истерин, бижекти болгаш шивегейни алган. Кандыг чылдаган уругну өлүрүшкүнче ыдалапканын олар тодарадып турарлар.

Октябрь 16-да Хандагайты суурунун Октябрьская кудумчузунга Саглыдан Соян-оол Кара-Салдын өлүг мөчүзү тывылган. Ол мойнунче бижектедип өлүрткөн болган. Ук кем-херек үлгедикчилеринге каразыттырып турар А.М. дээрзин тудуп хоругдаан. Ол өлүрүшкүн болур бетинде Соян-оол-биле кады арагалап турганы илерезен. Өвүр кожуунун прокуратуразының истекчилери өлүрүшкүн болган черден бижекти болгаш ханга борашкан идик-хепти хавырган. РФ-тин Кеземче хоойлузунун 105 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херезен оттурган.

Октябрь 17-де Ак-Довурак хоорайның артында арыггал дериг-херекселдеринин чанындан 1973 чылда төрүттүнген Шолбан Сарыгларның эттеп-соккан им-демдектерлиг өлүг мөчүзү тывылган. Барыын-Хемчик кожуунун прокуратуразының истекчилери когараан кижилер арагалап турган ийги бөлүктүн инвалиди А.А. дээрзин туткан. Өлүрүшкүнүн чепсээ-дашты хавырган.

Октябрь 19-та 12 шак 15 минута турда Кызыл хоорайның хем бетинде дачаларның дундан монголоид азы-сөөктүгү, 35-40 хар үезинде эр кижинин эттеп-соп өлүргөн им-демдектиг мөчүзүн тышкан. Болушкун болган черден «Шампанское» шили, баг чок шак, хүрөң өңнүг бүдүмөл тывылган.

Ол-ла хүн Черби суурга 33 харлыг Сесер Манзырның өлүг мөчүзү тывылган. Ол башка кемдээшкиден өлгөн дээрзи тодараан.

Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл суурдан ырак эвезе Шык деп черден Кызыл-Мажалыктан келген 40 харлыг Эрес-оол Монгуштуң мага-бодун тышкан. Ону эттеп, соп өлүргөн болган. Ол октябрь 6-да УАЗ-469 автомашинаны мунуп алгаш, ис чок чиде берген турган. Кем-херек үлгедикчилеринин Бай-Тайга кожуунун прокуратуразы истеп турар. Когараан кижилер кады арагалап турган кижилерниң ук кем-херек үлгедикчилерге хамаарылгалынын азы хамаарылга чогуу хынап турар.

Октябрь 21-де Улуг-Хем кожуунун Торгалыг суурга чүрээнге бижектөөн соонда өлгөн 28 харлыг Мижит Кыргыстың мага-боду тывылган. Өлүрүшкүнү оон 37 харлыг акызы Родион каразыттырып турар. Оларның кады арагалап турганы илерезен.

Балгазын суурда эмнелгеже аппарат чыдырда, 22 харлыг Сергей Оюн өлгөн. Кады арагалаашкынның үезинде ону улуг акызы Андрей ИЖ-16 боодан өлүмнүг балыглаан.

Октябрь 24-те Шагаан-Арыгда бажынарның бирээзинден Виктор Токаревтиң өлүг мөчүзү тывылган. Ол хүн когараан кижилер арагалап турган Э.К. каразыттырып турар.

Октябрь 25-те Чөөн-Хемчик кожуунун Хорум-Даг суурунун чанында Хылдыг-Узук деп черден ВАЗ-21115 маркалыг автомашинаны, оон чанындан херезинче боолдып өлүрткөн Ак-Довурактан Начын Ооржактын мага-боду тывылган. Истелгени Чөөн-Хемчик кожуунун прокуратуразы чорудуп турар.

Ол-ла хүн Барыын-Хемчик кожуунун Хөндөлөн суурга Культура бажынын таңылыгы 31 харлыг Айдыс Күжүгөт оорган биче бижектедип өлүрткөн. Кады арагалаашкынның үезинде оон амы-тынынга когараан кижинин төрөли четкен болган. Ол амдызында туттурбайн чоруп турар. Кем-херек үлгедикчилер Барыын-Хемчик кожуунун прокуратуразының А.М. Чудан-оолга удурткан истекчилери истеп турар.

Октябрь 26-да Чөөн-Хемчик кожуунун Шеми суурга 66 харлыг Долзатмаа Кууларның өлүг мөчүзү тывылган. Баш бурунгаар истелгеден илерезин болза, назыдап кыраан херезини сөөлүндө барып бодунуң амы-тынынга четтинип монну берген 36 харлыг Өлзей-оол Кара-Сал өлүргөн болган. Истелгени Чөөн-Хемчик кожуунун прокуратуразы чорудуп турар.

Октябрьда Хову-Аксының эмнелгезинге ишти кемдөөн 49 харлыг Николай Балашыкты эккелген. Эмчилер оон амы-тынын камгалап шыдаваан. Милиция ажилдакчылары когараан кижилер дең назылыг, ооң-биле кады арагалап турган О.С. дээрзин туткан.

Мугур-Аксының эмнелгезинге херезинде ханы балыглары 33 харлыг Шолбан Биче-оолду эккээрге, удаайн өлгөн. Истелгени Мөңгүн-Тайга кожуунунун прокуратуразы чорудуп турар.

Мындыг фактыларны моонда уламчылап болур. Өлүрткеннерниң болгаш аар кемдээшкисиндерден өлгөннерниң санынга ис чок чиккен хөй-хөй кижилерни база кады болур: оларның чартыгы чок-ла болза, шуут тывылбас, чок-ла болза, оларның өлүг мөчүзү тывылган болур. Кем-херек үлгедикчилеринин истелгезинин көргүзүп турарын алырга, эң дерзин өлүрүшкүннерни наркотиктерден азы арагадан балбаараан кижилер кылган болур. Арагадан араатанзыыр. Ижер бе азы ишпес бе? Боттарынар шийтпирлеңер.

Василий КРИВДИК.

ААР КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИИШ- КИННЕРИ КЫЗЫРЫЛГАН

Бо чылдың 9 айларының дургузунда Тывага аар болгаш онза аар кем-херек үүлгедишкннери 72,6 хуу турганындан 45,9 хуу чедир кызырылган.

ТР-нің ИХЯ-зының үндүрген түңнелдери-биле алырга, криминалдыг дүшкүүрлүг чоруктуң кудулааны республикада политиктиг болгаш экономиктиг байдалдың быжыкканы-биле холбашкан.

Ооң-биле чергелештир Тываның элээн каш кожууннарында кудумчуга кем-херек үүлгедишкннериниң өзүлдези демдеглеттинген.

ТР-нің Чазааның Чөвүлелинге хөй-ниитиниң айыыл чок чоруу

милициязының шугумунуң аайы-биле кем-херек үүлгедишкннериниң өзүлдези тус-тузунда 435,3 болгаш 295,5 хуу болган Бай-Тайга база Чеди-Хөл кожууннарының удуртукчуларын дыңнаан.

Кожуун эрге-чагыргаларын дүвүредип турар кол айтырыг — кадрлар айтырыгы: чамдык суурларда чаңгыс-даа милиция ажилдакчызы чок. Республиканың ИХЯ-зынга кожууннарга кадрлар талазы-биле деткимчени көргүзерин, а ол ышкаш корум-чурум үрээшкннериниң профилактиказынга практиктиг дузаны чедирерин дааскан.

Юлия ШЕЛУДЬКО.

КОГАРАЛДЫҢ ТҮҢҮН ТОДАРАТКАН

Тываның Онза байдалдар талазы-биле комиссиязының 2003 чылдың сентябрьда чагган чаъс-чайыктың болгаш харның чедирген когаралының талазы-биле эксперт түңнелиниң актызын бадылаан.

Сентябрьның төңчүзүнде республиканың тос кожуунунга хаттыг чаъс-чайык болгаш хар чагган. Ооң түңнелинде тараа культураларының ниити шөлүнүң 44 хуузу азы 17,2 муң гектар узуткаттынган. 8 ажыг муң гектар черниң тараазы мал

чеминге баар. Когаралдың түнү 78 млн. рубль болган.

ИНТЕРНЕТТИ ТЫВАНЫҢ СУУРЛАРЫНГА

ТР-нің Чазаа республикага өөредилгениң чаңгыс аай информастыг хүрээлелин тургузарының төлөвилелин бадылаан. Ындыг хүрээлел чүгле Кызылдың эвес, а кожууннарының школаларынга база делегейниң информастыг курлавырларын хала чок ажыглаар арганы бээр.

Интернеттин дузазы-биле башкыларга семинарларны, телеконференцияларны, педкадрларны белеткээриниң база эде белеткээриниң курстарын, республика олимпиадаларын,

конкурстарын эрттирерин планнап турар. Бо төлөвилелдин иштинге Күрүне лицейиниң баазазынга өөредилгениң информастыг республика төвүн ажыдар.

Республиканың телефон харьылзааның дамчыдылга аргашинээниң кошкандан бүгү-делегей четкизинге коштунарынга Ethernet радио радио-харьылзаанын ажыглаар. 2,5 млн. рубль түңнүг төлөвилелди ТР-нің Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызы, Тываның Күрүне лицейи акшаландыраар.

Алимаа МОНГУШ.

МӨҢҮН-ТАЙГА БИЛЕ ТОЖУ ДАЛГАН ЧОК АРТПАС

Хлеб турда, ыры база турар джжир. Мөңгүн-Тайга биле Тожуда бөгүнде ыры бодаар хире эвес. Республиканың Чазааның демдеглээни-биле ТР-нің Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдер яамызы Соңгу чүкке деңнээн кожууннарга далган чедирилгезин күүседип шыдавайн барган.

Тывада чедери берге болгаш ырак черлерде турар 6 кожуун база 14 суурлар Соңгу чүкке хамааржып турар. Бо черлерге далган аймааның хереглели чылда 9661 тонна. Мөңгүн-Тайга кожуунда далган аймаа бар-чогунга хамаарышкан айтырыгга Садыг яамы-

зының сайыды ук кожууннуң талазындан дилег билдиришкн чогунга сылдааш, бо айтырыгга харылап шыдавайн барган. Ол үеде Мөңгүн-Тайга кожууннуң хереглекчилер ниитилелиниң пекарнязы шагдала хагдынган, чурттакчы чонну сайгарлыкчылар хлеб-

биле хандырып турар.

Тожу кожуунда байдал оон дээредес, кожуунга бүдүн чай дургузунда чаңгыс-даа тонна далган чедиртинмээн. Республиканың Садыг яамызының отчету-биле Мөңгүн-Тайга биле Тожудан аңгыда, чедери берге суурларже аш-чем чедирилгези 89 хууга күүсеттинген болуп турар.

Боттарының агар саннарында 2,5 миллиондан хөй хөрөнгилиг турган Соңгу чүкке деңнээн кожууннарже күрүне деткимчезинге продукция

чедирер девискээр фондузунуң хөрөнгийн дедир эгидер дээш хуваалда болгаш хыналда талазы-биле ТР-нің Чазааның комиссиязы чедери берге кожууннарже аш-чем чедирерин күүсетпейн барган. Ынчангаш республиканың Чазаа комиссияның ажылын эде көргөш, ук комиссияга чедери берге кожууннарже далган аймаа чедирериниң талазы-биле доктаалдын төлөвилелин дарый кылырын дааскан.

Бистиң корр.

САГЛЫДАН

Ооржак Хандагайты суурда чурттап турар. Ол болгаш хоочуннар Додуй-оол Чазанович Ооржак, Дайтоң Шырапович Ооржак, Казарак Кылың-оолович Ооржак олар анык-өскенге үлегерлиг.

Даштыкы дыл башкылары херек

Саглы ортумак школазында 700 тонна хөмүр-даш дүжүртүнген. Школаның интернады 3 тонна картошканы ажаап алган. Бо күзүн школага 2 бирги класстар немешкен. Коллективке чаа күш-культура башкызы немешкени-биле хостуг хүреш, волейбол, баскетбол секцияларыңче 1-ден 11 класска чедир уруглар хаара туттунуп турар. Четпейн турар чүүл — даштыкы дыл башкылары.

Улуг өөрүшкү

ТР-нің Күрүнениң спорт комитединиң шугуму-биле школа 16 хүреш маттарын алган. Бо айда маттарын кырынга чадар хевисти база алып. РФ-тин Күрүне Думазының депутады Ч.Ч.Д.Ондарга школаның кириген чагыын езугаар чоккта чаа компьютерни алганы школачыларның болгаш башкыларның база бир улуг өөрүшкүзү болган.

Маргылдаага киржири-биле

Саглы ортумак школазының өөреникчилери республиканың школачылар аразынга баскетбол маргылдаазынга каш чыл улаштыр эки түңнелдерлиг киржил турар. Бо чылын база күскү дыштанылга үезинде бичи саглыжылар Кызыл хоорайга республика чергелиг школачылар маргылдаазынга кожуунунуң адын камгалап киришкеннер.

Бистиң корр.

ЫДЫК ЫРЫВЫСТЫҢ БОДАРААНЫ

Ыдык ырывыстың сөзүн чогаалчывыс Чооду Кара-Күске шагдала белеткеп каан кижидир. Аңаа кожуун чагыргазы (даргазы В.Д. Кылаң-оол) чогуур үнелелди бергеш, аялга чогадыр мөөрейни Тываның бүгү композиторларынга "Шын" солунну дамчыштыр чарлаан.

Тываның композиторлары бо чогаалчывыстың "Эзир-Карам — эки адым", "Кызылым сен" деп сестеринге аялга чогадыр мөөрейлерге база киришкен бис. "Тес-Хем кожуун" деп ыдык ырының аялгазын чогаадырда, композиторлар каш-даа катап чыгылып, чогаалчывысты чалап ап-даа турдувус. Ырының сөс-домаан, оода-ла ажык үннериниң санын өскерттир дээш, шуптувус сүмележип-даа тургаш чадап каан бис. Бодунуң чогааткан шүлүүн боду безин өскерттип чадады. Чаңгыс сөс-даа солуттунмас болду. Ол хире шынарлыг.

Ыдык ырыга аялга чогаадырынга хөй композиторлар киришкен. Оларның 14-үнүң аялгазын тускай комиссия сайгаргаш, үш аялганы чүүлдүг деп хүлээп алган чүве. Ол үш аялганың кайызының каш дугаар черни ээлээнин кожууннуң чону боттары тодараткан. Оларның тургускан комиссиязы бирги черни Кызыл-Арыгга музыка башкызы, бир ыры номунуң автору Ангырак Болатоолга тывыскан. Ийги черни — Кертик-оол Данзын, үшкүзүн — Мерген-оол Нүрзат ээлээн. Доктааттынган шанналдары: бирги черниң — 10 муң рубль. Сөзүнүң авторунга база ыңча. А ийги черниң — 5 муң, үшкүзүнү — 3 муң.

Тывада эң баштай Ыдык ырылыг болган кожуун — Тес-Хем.

Кара-Кат ООРЖАК,
Тываның Композиторлар эвилелиниң даргазы.

Хөмүр-даш четчир

Өвүр кожууннуң Саглы сумузу кышка белең. Албан черлери, организациялар хереглелинге четчир кылдыр хөмүр-дашты дүжүрткен. Суму чагыргазының хөмүр-даш склададында артыкка сөөртүнген хөмүр-дашты чон садып ап турар. Инвалидтер болгаш күш-ажылдың хоочуннары чартык өртег-биле (1 тоннада 520 болза, 260 рубльге) чигелделиг садып ап турарлар.

Кыштагларже көшкен

"Адарган" көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң даргазы Ю.К.Ооржак ажыл чок улус-биле керээ чаргаш, хөлезиниң мал-маган-биле төлээр кылдыр дугурушкаш, 2 кыштагының кажаа-хораазының, чурттаар бажынарнының септелгезин чоруткан. Бо хүннерде ук бүдүрүлгениң болгаш сумунуң хуу малдыг малчыннар кыштагларже көшкен.

Дүжүт багай эвес

Сумунуң албан черлери, организациялар 7 тоннаны, хуу чон ниитизи-биле 77 тонна картошка дүжүдүн алган. Суму чагыргазы келир чылда суггат чок шөлдерлиг кудумчуларже хемден суг бадырар талазы-биле ажилдарың чорудуп турар. Бо ажилды чорударынга чер казар трактор эргежок херек болуп турар.

"Эх, чолаачылар!"

Сумунуң албан черлери, организациялары болгаш арбаннары дыштаныр хүн-нерде ээлчежи алгаш, культурулуг хем-чеглер эрттирери чаңчылчаан. Культура одаанга чолаачылар хүнүңге тураскааткан "Эх, чолаачылар!" деп байырыг кезээ бедик деңнелге эрткен. Сумунуң бир дугаар хоочун чолаачызы Көк-Хуна Чүлдүмович

Россия Федерациязының Тыва Республиказының Чазааның болгаш Моолдун Копту аймак чагыргаазының аразында кызыгаар чоогунга садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура кады ажылдажылгазының дугайында

ДУГУРЖУЛГА

Бо Дугуржулганың сорулгазы болза Россия Федерациязының Тыва Республиказының болгаш Моолдун Копту аймааның аразында социал-экономика, культура-чырыдышкын, өөредилге болгаш хөй-ниити амьдыралының өске-даа адырларында кады ажылдажылганы калбартыры болур.

Бо Дугуржулга болза Россия Федерациязының болгаш Моолдун аразында найыралдыг харылзаалар болгаш кады ажылдажылга дугайында 1993 чылдың январь 7-де Керээге, 2000 чылдың ноябрь 14-те Улан-Батор Декларациязынга болгаш Россия Федерациязының субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш Моолдун тус чер чагыргаларының аразында кады ажылдажылга принциптеринин дугайында Россия Федерациязының Чазааның болгаш Моолдун Чазааның аразында Дугуржулгага үндезилеттинген.

Россия Федерациязының Тыва Республиказының Чазаа болгаш Моолдун Копту аймааның чагыргаазы (моон ыңай Талалар дээн) дараазында чүүлдерни дугурушкан:

1 чүүл. Талалар өнчү хевиринден хамаарылга чокка, бүдүрүлгелеринин болгаш өске-даа ажыл-агый субъектилеринин аразында садыг-экономика харылзааларны тургузарына эргежок чугула байдалдарны тургузарына, кожууннарны болгаш сумуларны, өөредилге, дээди школа болгаш эртем, культура, кадык камгалал база хөй-ниити организацияларының аразында кады ажылдажылганы калбартырынга дузалаар.

2 чүүл. Талалар, бирги ээлчегде, кызыгаар чоогунун девискээринде бүдүрүп турар барааннарга болгаш кызыгаар чоогунун чогуур девискээрлеринге ажыглаар дээн барааннарга тус черниң хергелдерин хандырып тургаш, кайы-даа Таланың эрге-ажыктарын барымдаалап, девискээрлерни турум хөгжүдеринге дузалаар сорулгабиле садыг-экономика кады ажылдажылганы калбартыр.

3 чүүл. Талалар дараазында адырларга кады ажылдажылганы калбартыр: бот-бодунга ажыктыг садыглаашкына дузалаары, Талаларның девискээрлерин социал-экономика доктаамал хөгжүдери, бойдус курлавырларын

чөптүг ажыглаары, көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем үлетпүрүн хөгжүдери, транспорт аргыжылгазын, коммуникациялар чепсек-херекселдерин болгаш инфраструктураның өске-даа объектилерин экижидери, административтиг эргелеп-башкарылга, эртем-шинчилел, дуржулга-конструктор ажылының, кадрлар белеткеленин талазы-биле медээлер солчулгазын сайзыраңгайжыдары.

Талаларның чөпшээрели дугурушканын езугаар бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларны чарган керээлеринге үндезилээш, кады ажылдажылганы өске-даа талаларга боттандырып болур.

4 чүүл. Талалар кызыгаар чоогунга садыг-экономика кады ажылдажылганы хөгжүдер кады ажылдаар комиссиялары (бөлүктөрү) тургузар, оларны сорулгазы болза кады ажылдажылганы боттандырып турарын таарыштырары болгаш эргежок чугула апарган таварылгада ону сайзыраңгайжыдарының оруктарының дугайында сүмелерни белеткээри.

Кайы-даа Тала кызыгаар чоогунга садыг-экономика кады ажылдажылганы хөгжүдер комиссияга (бөлүкке) боттарының кежигүннерин томуйлаар, ол дугайын бо Дугуржулга күштүг бооп эгелээш хунден 30 хонук дургунда бот-бодунга дыңнатчыр.

5 чүүл. Талалар кайы-даа Таланың девискээринде күштүг бооп турар хоойлужулгаларга дүүштүр бо Дугуржулгада айыткан кады ажылдажылганы тодаргай төлөлелдерин херек кырынга боттандыра дугайында айтырылганы чугалажып көөрүбиле боттарының аразында дорт харылзааларны боттандыра биле тус чер бот-башкарылга органнарынга, бүдүрүлгелерге, албан черлеринге болгаш ниитилелдерге дуза кадар сорулгалыг.

Талалар кызыгаар чоогунга кады ажылдажылга киржикчилеринин девискээр ассоциацияларын тургузарына, оларның ажылдаарына бүгү тала-биле дузалаар.

6 чүүл. Талалар кызыгаар чоогунун девискээрлеринге хостуг зонаны тургузарына дузалаар, бодунун девискээринге хамаатыларның турарына таарымчалыг байдалдарны, айыыл чок болурун хандыраар.

7 чүүл. Талалар боттарының эрге-хүлээлгелеринге болгаш бо Дугуржулгага дүүштүр чогуур органнар-биле (кызыгаар камгалалының, каайлының, ыңай-бээр аргыжылга албанының болгаш өске-даа) бир демниг ажылдап, инфраструктура кады ажылдажылгазына эргежок чугула дузаны кадып тургаш, кады ажылдажылганы белеткээринге болгаш боттандырырына холбашкан эреңгей чүүлдерни бөдүүнчүдеринге дузалаар.

8 чүүл. Талалар бот-бодунга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдөр болгаш калбартыр сорулгабиле Тыва Республиканы Төлээ черин Улангом хоорайга болгаш Моолдун юридика албан чери болур эргелиг база турары чурттун хоойлужулгазына дүүштүр ажылдаар төлээ черлерин тургузары эргежок чугула деп санап тур.

9 чүүл. Талалар бүдүрүлгелерин, организацияларны болгаш хууда кижилеринин аразында дорт харылзааларны хөгжүдөр база калбартыр сорулгабиле даштыкы-экономика харылзаалар киржикчилеринин банк операцияларын рубльге болгаш туттикке чорудар санажылга төптөрүн Кызыл болгаш Копту хоорайларга тургузарына дузалажыр.

10 чүүл. Күрүне кызыгаарының тыва-убса-нур участогуна хажыдышкынарны болгаш мал оорлаашкынын болдурбазы-биле кайы-даа Таланың эрге-хоойлу камгалаар органнарының болгаш хөй-ниитизинин киржилгези биле кады ажылдаар комиссияның ажылын уламчылаар.

11 чүүл. Талалар кады ажылдаар бүдүрүлгелерни, ылаңгыя биче болгаш ортумак чидүрүлгелерни, ооң иштинде чийк болгаш аш-чем үлетпүрүнге тургузарына болгаш хөгжүдөринге дузалаар: дириг малды, эътти, балыкты, этте-вээш хой кежин, дүктү Тыва Республикаже, а даг дузун, даланны, чигирни, ногаан шайны, мал чемнерин, тарааны, картофельди, капустаны болгаш хүн бүрүдеги хергелелдин өске-даа барааннарын Моолдун Копту аймаанче, а ол ышкаш эът-кеш болбаазырадыр, ыяш аймаандан кылыглар бүдүрер, идик-хеп, электри приборлары септээр, хөмүр-даш тывыжының талазы-биле үр хуусаалыг керээлерни чарар.

12 чүүл. Кызыгаар чоогунун садыглаашкынын калбартыр сорулгабиле барааннар садыглажырының делгелгезин (садыглаашкын ярмарказын) чылда-ла ийи катап Тыва Республиканың девискээринге болгаш Моолдун Копту аймакка организаастаар.

Талалар Сибирь девискээрлеринин болгаш Моолдун Копту аймааның аразында экономика болгаш культура харылзааларын тургузарына болгаш хөгжүдөринге дузалаар.

13 чүүл. Тыва Республиканы Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитеди Копту аймактын парлалга болгаш информация албаны квартал санында-ла экономика айтырыгыларның, амгы үениң технологияларын шидгээдип алырының, культура болгаш уран чүүл, чоннун чаңылдарының талазы-биле медээлерни солчур.

14 чүүл. Кайы-даа таланың чогуур органнары кызыгаар чоогунун бойдус курлавырларының байдалын кады көрүп ынаар, оларны чөптүг ажыглаар болгаш камгалаар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр.

Талалар онза байдалдар, бойдус халаптары болганда, долгандыр хүрээлел хирленгенде, өрттер үнгенде, үрлээшкннер болгаш аарыгаржык неперээрэнде бот-бодунга дузалажыр. Ийи тала айыыл-халаптын үржуктарын чайладыр хемчеглерни алыр, ол дугайын бот-бодунга дыңнатчыр.

15 чүүл. Ийи Таланың кадык камгалал болгаш өөредилге талазы-биле чогуур органнары дорт харылзааларны тургузарына үндезилээш, ийи чурттарның өөредилге черлеринге студентилер өөредир, башкылар, эмчилер болгаш өске-даа специалистерни солчур, ол ышкаш өөредилге херекселдери, эмнээшкн-диагностика приборлары, эм-таң аймаа солчур айтырыгыларны өөренип көөр болгаш шийтпирлээр. Улусчу медицинаның эм-таң аймаан бүдүрер талазы-биле кады ажылдаар бүдүрүлгелерни тургузар.

16 чүүл. Талалар «Найыралдын дөзү» деп чаңыл байырлалдарын, декадаларны болгаш культура хүннерин кады эрттирерин дугуржур, национал байырлалдарны, кожа-хелбээ харылзааларны бьжыглаарына ужур-дузальг улуг хемчеглерни эрттиреринге киржир делегацияларны солчур.

17 чүүл. Талалар бо Дугуржулганы боттандыраарына холбашкан айтырыгыларны дүрген шийтпирлээрин организаастаар, хүлээп ап турар программаларның күүселдизин контролдаар сорулгабиле Кызыл болгаш Копту хоорайларга чылда бирден эвээш эвес катап улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистерни-биле удуртур ажылдакчыларның ужуражышкынын организаастаар.

18 чүүл. Бо Дугуржулганың боттандырышкынын даштыкы харылзаалар киржикчилеринин тургузары хемчеглер планына үндезилеп, эрткен үениң план күүселдизин барымдаалап, янзы-бүрү адырларга бир-ийи чыл хуусаалыг тургузар.

19 чүүл. Девискээрлеринин кады ажылдажылгазын Талаларның хамааржып турары күрүнелеринин хоойлужулгаларын, а ол ышкаш ук күрүнелер киржикчизи бооп турар делегей керээлеринге үндезилеп боттандыраар.

20 чүүл. Бо Дугуржулга оон күштүг бооп эгелээринге эргежок чугула иштики ажылдарны күүсеткен дугайын Талалар бот-бодунга дыңнадышкан соонда, 30 хүн эртерге, күштүг болур. Бо Дугуржулга Талаларның кайы-бирээзи оон күштүг болурун соксадыр дээн күзеленин дугайын өске талага бижимел-биле дыңнаткан хүнден 6 ай иштинде күштүг болур.

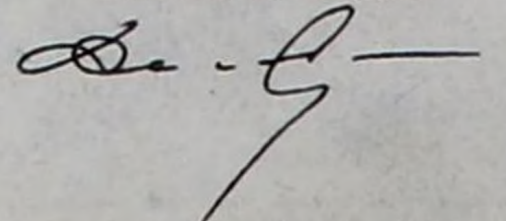
Бо Дугуржулганың күштүг болуру соксаар-даа болза, бо Дугуржулгага дүүштүр күүседип турган төлөвилелдерни боттандыраары уламчылаар, ону дугурушканын езугаар уламчылаар.

Бо Дугуржулганы Россия Федерациязының Тыва Республиказының Кызыл хоорайга 2001 чылдың август 14-те орус болгаш моол дылдарга ийи экземплярга чарган, Дугуржулганың ийи сөзүгленин кайызы-даа ден күштүг.

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
ТЫВА РЕСПУБЛИКАЗЫНЫҢ
ӨМҮНЭЭЗИНДЕН

Р. О. М.

МООЛДУҢ КОПТУ
АЙМААНЫҢ
ӨМҮНЭЭЗИНДЕН

Чемзиг холдуг аваларга

Ноябрь ай үнүп келген. Бо үеден эгелээш огород, сад ажаакчылары кадын, чөмүжүн алган үнүштөргө кышты эки эртсин дээш амдыгааштан тура тарымал ыяштарын кышка белеткеп эгелээр. Үнүштөри күске-күжүгенден, келир часкы соок хат-кавыскыдан камгалаары-биле, кыжын хар эвээш болза, улуг соокка шыдамык эвес культураларны чылыглап, харын-даа оларның сыптарын тарышкынгга белеткей бээр.

Чимистиг ыяштарны кышка канчаар белеткээр? Адаандан тура будуу чок чалаң унун чугайлаар. 12 чылдан эвээш үе эрткен ыяштарны будуктарының баштарын өрү кылдыр демир сывырындактар-биле ораай шарыыр. Ораай шарырын ыяштын унунун хөргүнүнден эгелээш, эң бажында чинге будуктарга чедир кылыр. Бир эвес садта солуй олуртуп тараан чаш үнүш азы ыяш бар болза, оларны база хөмер. Чүге ынчаар кылыр ужурлугу?

Кыжын ыяштарга таваржыр айбыл чүгле сооктан эвес, а аш-чем дилээн күске-күжүгеннерниң, койгуннар болгаш өске-даа хээкчилерниң ыяштын чаш картын карттап чиптеринден база болур. Кыш төнчүзү чоокшулаан тудум, ыяштар хүндүскү база дүнеки температураның хенертен келген чидиг чыварынага элээн таваржыр, а ыяштарның адакшын унун чугайлап каарга, ол үнүштүн картын үрелишкениден камгалаар.

Чадаң ыяштарны белеткээр. Чижээлээрге, малинаны бүгү боду хар адаанга чыдар кылдыр, аргалыг-ла болза, будуктары-биле каттай черге чыпшыр доңгайтыр басырып каар. Бистиң республика ышкыш дошкун соок девискээрлерге ежевиканы, кызырак-катты, инек-караа сыптарын база-ла чаш чиирбейлери хар адаанга чыдар кылдыр басырып таарыштырар. Чүге дээрге будуктар хар адаанга чыткаш, белең соокка алыспас.

Харны кырынче силгиир бе азы немей урар бе? Канчаар кылырыл?

Ноябрь айда удаа-дараа чаъс холумактыг хар чаап болур, ынчан ыяштарны баштайгы өл хардан аңгылап арыглааны дээр. Баштай ыяштарның адакшын будуктарын, ооң соонда кырында будуктарда харларны

дүжүр силгиип кааптар. Чамдыкта хар чедиштер чагбайн баар, ындыг таварылгаларда оруктарда азы ажык черде чыдар харны алгаш, эң-не кошкак үнүштөргө төп каар. Чүге дээрге өл хар аары-биле элээн үр чыдыпкаш, чадаң ыяштарның будуктарын сый базып каап болур. Хар үнүштөргө чылыгыны тускайлап берип турар болгаш сооктан оларны бүзүрелди-биле камгалап турар болгай.

Чимизин бээр ыяштарны канчаар белеткээр? Кадын азы чимизин бээр ыяштар кадык болгаш кончуг дүжүткүр болур. А тарышкынгга узуну 15-40 см чедир кончуг өйүндө чедишкен сып тааржыр. Ону ыяштын эң шыпшык бажындан алыр. Сыпты харга шыгжаар, а хар чагыжеге чедир ону холодильникке шык солунга азы өл пөске ораагаш, суп алыр.

Чыжыргана кадындан сок азы чыжыргана үзүн кылырда, кажан чыжыргана эрттир быжып, чымчай берген үезинде белеткээр. Ынчан чыжыргана кадынга үстүң эң-не чыгып көвүдээр үези ол.

Сокуту кылырда чыжырганы чылыг сурга чуггаш, суу үнгүжеге чедир кургаткаш, ооң кадындан согун үндүр сыскаптар. Үнүп келген сокуту баалыңныг сакпынгга куткаш, ынаар 1 литр сокка 1 кг чигир кирер кылдыр чижеглей чигирни урупкаш, былгавышаан чүгле аңдарлып келгиче дээр хайындырар (эмин эрттир хайындырбас). Хайынган сокуту шил саваларга аңгы-аңгы кылдыр куткулааш, сериин черге шыгжап алыр.

Чыжыргана үзүн белеткээрде, суун сыскап каапкан чыжырганадан артып калган бүдүмелди чөкпөзүн дески, арыг черге дүдүвези-биле тарадыр чадып тургаш, кургадыр. Курга-

дып алган бүдүмелди кофе хайындырар азы сок үндүрер тускай савага азы эт тыртар машинага хоюдур чууруп алыр. Оон ону шил саваларга ургаш, кырындан баш удур белеткеп чылдып алган үнүш үзүн савада бүдүмелдиң кырын 0,5-1 см дуглап турар кылдыр куткаш, аксын тускай сава аастары-биле дуглааш, караңгы өрээлге 5-7 хондур тургузуп каар. Ооң соонда маслону ийи каът марля өттүр шүүрээш, боралчак өң киргиче турнутур салып каар. Элээн үе эрткен соонда маслону адаанда турнутуп чыдып калган артык бүдүмелдеринден аңгылааш, соок черге азы холодильникке тургузуп алыр.

Кандыг-даа чем кылыр-га картофель эң-не таарымчалыг. Ооң бирээзинге дараазында чемни хамаарыштырып болур.

Картофельди кежи-биле каттай 10 минута иштинде шала кадыг кылдыр хайындыргаш, соодуп алыр. Ооң соонда борбак картошка бүрүзүн кежинден аңгылааш, бир кыдындан калбартыр кезип алыр. Кезип алган черинден чидиг бистиг бижек-биле картошканың иштинде чымчак черин ортузундан хозадыр, оңгарартыр ап кааптар. Кезип алган кескиндени болгаш хозап алган чымчак черин улуг үттүг шаараш херекселге дүрбүп үндүрүптөр. Баштай-ла арыглап алган грек тооруктуң иштинде үрүнүн чеснок-биле каттай, мөөгүнү, морковту база кулчаны хөггөш, холааш, дузааш, үске быжырыптар. Быжырып алган чүүлге дүрбүштөн өттүрүп алган картошканы, соктап алган тоорук үрүнүн, укроп, соус дээш, өске-даа хөй-ле тускай амдан кириер холуксааларны немээш, шуптузун чедиштер холуштурар. Бо бүгү үндүрүп алган чүүлдер-биле хозап алган картошканың иштин иштээш, иштээн холуксааларын кырынче кылдыр салгаш, 15-20 минутаның иштинде изидип алган духовкага азы сковородкага быжырыптар. Мындыг ажылды кылган соонда, фарштап каан картошка деп амданныг чем үнүп келир.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮЦЕР-БИЛЕ

Бистиң хүндүлүг эживис Бичен Кыргысовна ОНДАР бо айда төрүттүнген хүнүн демдегледип эрттирген. Эживис хөй чылдар иштинде Тываның күрүнө университетиниң орус дыл факультетинде кафедра эргелекчилеп, келир үениң хөй-хөй башкы кадрларын эртем-билигге өөредип, кижизидип чоруур. Ынчангаш хөглүг-баштак, дузааргак, эрес-кежээ эживиске төрүттүнген хүнүн таварыштыр сеткиливис ханызындан байыр чедирбишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

Ажыл-ижин хөй-даа болза,
Аңаа черле торулбаан сен.
Арны-бажың биез хевээр,
Аньяксыг, арта чараш.

Бежен бештээн хүнүңде сээ
Черге чедир мөгейбишаан,
Кежик-чолду, өөрүшкүнү
Кезээ шагда күзеп тур бис.

Эштери Вера, Эрес-оол Монгуштарның өг-бүлөзүндөн.

*Дээди, тускай ортумак, эге профессионал,
күрүнө болгаш күрүнөге хамаарышпас өөредилге
черлериниң, өөредилге төптөриниң
удуртукчуларының кичээнгеинге!*

Тыва Республика талазы-биле чонну ажылга хаара тудар федералдыг күрүнө албанының департаментизи чонну ажылга хаара тудар төптөриң учедунда кирген хамаатыларны 2004 чылда профессионал мергежилге өөредир өөредилге албан черлерин шилип алыр конкурсту

2003 чылдың декабрь 17-де

эрттирерин чарлап тур. Конкурс документилериниң пакеттерин долдурары бир ай ажыг уламчылаар.

Конкурс документилеринге хамаарыштыр тайылбыр алыр-биле Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 35 бажыңга кээр азы 1-11-57 телефонче долгаар.

«Каа-Хем» хөмүр-даш уургайы ААН 2003 чылдың декабрь 1-ден эгелээш уургайдан хөмүр-даш садарының өртээн өскерттир, азы немелде өртекке үндүрүг чокка 410 рубль болурун дыңнадып тур. Тайылбыр алыр телефоннары: 1-05-24, 1-37-94.

«ЭХНАТОН» ЧАЛАП ТУР

Шоодай чигирниң өртээ 730 рубль, 1 сорттун далганы 350 рубль, мөөнөп садып алыр кижилерге чийгелде улуг, шоодай оодурба 63 рубль. Чарба, печенье, пряниктер, карамель, шоколад конфеталар, калбак шоколадтар 4-10 рубль, үнүш үзү бар. Чуурга 17 рубль (он борбактын).

Кээр адреси: Загородная, 19 «а», «Эхнатон» бааза, № 3 склад. Телефону 5-38-40.

КИНО КИНО КИНО

“НАЙЫРАЛ”: Ноябрь 10-13. “Однажды в Мексике”: 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00.

Видеозал: “Последний меч самурая” 9.40, 12.10, 14.50, 17.30.

Ноябрь 14. “Однажды в Мексике” 10.00, 12.00, 14.00, “Плохие парни” 17.00.

Видеозал: “Последний меч самурая” 10.30, 13.10. Ноябрь 15-16. “Плохие парни” 9.40, 12.20, 15.00, 17.40.

Видеозал: “Бионикл” маска света” 10.00, 11.30, 13.00. “Дорожное приключение” 14.30, 16.10, 17.50.

“ОТЧУГАШ”: Ноябрь 11. “Лига выдающихся джентльменов” (США): 13.00, 15.00, 17.00.

Ноябрь 12. “Лига выдающихся джентльменов” (США): 13.00, “Федор Тютчев” д.ф. 15.00, “Лига выдающихся джентльменов” 17.00.

Ноябрь 13-16. “Лига выдающихся джентльменов” 13.00, 15.00, 17.00.

ТӨЛЭЭРИНЧЕ ДАЛАЖЫҢАР!

“Тываэнерго” ААН-нин республика чонунга болгаш бүдүрүлгелеринге дыңнадыры болза:

2003 чылдың ноябрь 1-ден эгелеп ажыглан электри энергиязының өртээн Ажаалга банкызының бүгү салбырларына, харылзаа салбырларына болгаш “Сибирское ОВК”, “Тыва чээли”, “Улус банкызы” банкыларга болгаш “Тыва-энерго” ААН-нин хүлээп алыр бүгү пунктуларына төлээринерни дыңнаттывыс.

Барааннарны кара металлдар артынчыларынга орнап тур бис. 1 тоннаның өртээ 700 рубль.

МС-3 макултуруны (номнарны, журналдарны, блокноттарны, кыдырааштарны) хүлээп ап турар бис. 1 тоннаның өртээ 300 рубль.

Телефоннары: 1-03-16, 1-07-65.

Тыва Республиканың Кадр политиказы, эртем болгаш өөредилге черлериниң херектериниң яамызы ук яамының сайыдының бирги оралакчызы Олег Сергеевич Седенге ооң угбазы

Светлана Сергеевна
БАВУУ-СЮРЮННУҢ

үр аарааш мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

Чаа-Хөл кожуун чагыргазы, чагырга даргазының оралакчызына ажылдап турган Олег Сергеевич Седенге ооң угбазы

Светлана Сергеевна
БАВУУ-СЮРЮННУҢ

мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100,

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35,

кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИДИСТЕР: нигилел-политиктиг кидис — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге кидиси — 1-03-88, чагаа кидиси — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр кидистери — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7611. Чагыл 132.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк “Тывакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлаалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужуудулазының чорудулазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлаалга болгаш информация күркөмтедизин типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинжин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттынган материалдарны авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыялаар.